

Moisei SCHEER
[1911-1975]

ENDISE NOORSOTSIALISTI MÄLESTUSTEST

- Maailmavaade kujutamine
- Eesti Noorsotsialistlikus Liidus
- Fašismivastases võitluses üliõpilasaastail

[Käsikiri]

[Kirjutatud 1964]

MAAILMAVAADE KUJUNEMINE

I

Juba algkooli 3.-4. klassis kujunes mu lemmikaineks ajalugu, lemmiklektüüriks – ajaloo õpikud, eriti vanemate klasside omad, milliste õppimiseni mul veel aastaid aega oli. Need köitsid mind – pean seda tunnistama – veel rohkem kui Jules Verne „Kapten Granti laste“ rännakud või Dumas vapper d’Artagnan. Miks see nii oli – ma ei tea. Kuid nii ta oli. Aegamööda ajaloo suurest faktide massist hakkasid välja kooruma sündmused, mis mu tähelepanu eriti köitsid, isikud, kes mind vaimustasid: tormijooks Bastille vanglale ja sanculotid, Lyoni siidikangrute mäss, 1848.aasta, Pariisi Kommuun. Köitis mind nende sündmuste hiiglus, välised efektid, ja pateetika. Mu lemmikkangelasteks said Robespierre ja Danton, Dlanqui ja Louis Blanc. Seda vaimustust ei suutnud ma alati endale hoida ja vahest juhtus, et ma koolis mõnikord kirjutasin kriidiga tahvlile näiteks Lyoni siidikangrute kuulsat hüüdlause „Elada töötades, või surra võideldes“, või midagi muud selletaolist. Kui kord koolinõunik Sauer meie kooli inspekteeris ja meie klassi ajaloo tunnile sattus, siis üks õpilane ei teadnud vastata küsimusele: kelle püha on 1.mai? Kuna mu käsi kohe püsti tõusis ja ma ilmselt kannatamatust osutasin, lasi õpetaja minul vastata. Kargasin nii järsult püsti ja hüüdsin niisuguse vaimustusega „Rahvusvahelise proletariaadi võitluspüha!“, et mul kõik pluusi rõhknööbid lahti läksid ja õpetaja minu juurde ruttas mind rahustama. See juhtus 5 klassis.

Marx'i nime, austusega ja lugupidamisega mainituna, sotsialismist üldse, kuulsin esmakordselt oma isalt. Ta oli kaupmees ja majaomanik, kuid pärines vaesest perekonnast. Teenides 1904-1908 aastail sundaega tsaariarmees Suhhumis (Kaukaasias), võttis ta osa põrandaalusest sotsiaal-demokraatlikust ringist, aitas trükkida polgu šapirograafil lendlehti, võttis osa 1905 aastal oma sõjaväeosa revolutsioonilistest väljaastumisest. Muide, tema polgus aset leidnud revolutsioonilistest sündmustest lugesin hiljem nii tsaariaegsetest kui ka nõukogude väljaannetest. Kodanlikus Eestis häälestas ta valimistel sotsialistidele ja 1938 aasta Riigivolikogu valimistel oli ta nende oma valimisringkonna 200 valija hulgas, kes julgesid anda oma soovituskirja Neeme Ruusile. Ta jutustas mulle 1905 aasta sündmustest, ristleja „Potjomkini“ ülestõusust, ka Geršuni'st ja Kaljajevist. Kõik kuuldu ja loetu moodustas minus siis veel üht vaadete ja emotsioonide, rohkem küll viimaste, - kaootilist segu.

II

1926 aastal ma raskesti haigestusin ja jäin aastaks voodisse, köidetuna kipsi. 1927 aasta kevadel viis mind isa ravile Berliini. Siin lasin ennast kohe abonendiks sisse kirjutada ühte venekeelsesesse raamatukogusse. Ka lasin endale tellida Tallinnast „Vaba Maad“ (ajalehtede lugejaks haakkasin juba 8-9 aastasel), et kursis olla kodumaal toimuvaga.

Raamatukogust lasin endale tuua ilukirjandust. Lugesin palju, oli ju selleks aega külluses. Kuid siis köitis mu tähelepanu kataloogis üks raamat, mille autoriks oli keegi Kautsky. Köitis raamat oma nimetuse pärast: „Proletaarne revolutsioon ja tema programm“. Selles nimetuses köitsid mind muidugi sõnad „proletaarne“ ja „revolutsioon“. Kuid olin sügavasti pettunud. Barrikaadide võitluste, rahvamasse üleskütvate tribuunide asemel mingisugused statistilised tabelid, mis näitavad, et väikeettevõtete arv väheneb, et toimub mingisugune kapitali kontsentratsioon, et ikka rohkem töölisi töötab suurettevõtteis ja kui

tähtis see on sotsialismi võidule. Arutatakse, kas teostada tööstuse natsionaliseerimist kompensatsiooniga või ilma selleta. Raamatu lugemine oli mulle raske. Kohtasin mõisteid ja sõnu, mis olid mulle tundmatud või raskesti arusadavad. Kuid kannatlikult ja püüdlikult lugesin ma raamatu siiski lõpuni. See oli üks Kautsky peale esimest maailmasõda kirjutatud raamatuid, ja nagu see mulle pärast selgeks sai, seepärast kirjutatud äärmiselt reformistlikest seisukohtadest. Kuid siiski ta tõi minu teadvusse ja teadmistesse midagi uut. Olin tollal 15-aastane. Huvitusin teistest Kautsky teostest. Sellele järgnesid „Karl Marx'i majanduslik õpetus“ („Kapitali“ I köide populaarne esitus), „Erfurdi programm“.

Lugesin ka Berliini ajalehti, peamiselt „BZ am Mittag“, „Vossische Zeitung“, „Berliner Tageblatt“, kuid ka „Vorwärts“ ja „Rote Fahne“t.

Samal ajal, see oli 1927 aasta suvel, üks sündmus haaras mind kogu hingest kaasa. Sellest kirjutati väga üksikasjalikult Berliini ajalehtedes, ka kodanlikes. See oli Sacco ja Vanzetti tragöödia. Kirjutati veel viimastest katsetest neid päasta. Veel päeva või kahe võrra õnnestus edasi lükata hukkamist. Ja kui lõpuks olid kõik võimalused ammendatud, kirjutasi õhtused ajalehed, et järgmisel hommikul, Berliini aja järgi kell 06.00 hukatakse need kaks itaalia päritoluga Ameerika anarhisti. Sel ööl ma vaevalt suutsin uinuda, mõtlesin neile kahele märtrile. Ja juba kella 12.00 paiku teatasid lõunased lehed, et otsus on täide viidud. Berliini töölised reageerisid meelevaldustega. Mõni päev hiljem, kui sain Tallinnast „Vaba maa“, lugesin sellest, et seoses Sacco ja Vanzetti hukkamisega Eesti Noorsotsialistlik Liit saatis Riiga Ameerika Ühendriikide saadikule protestitelegrammi. Nii kuulsin esmakordselt Eesti Noorsotsialistliku Liidu olemasolust, organisatsiooni, kelle liikmeks sain neli aastat hiljem.

III

Lugesin sel ajal, nagu öeldud, palju. Ajalehtede kaudu jälgisin Saksamaa poliitilist elu, mille tendentsidest, tänu just loetule, hakkasin ikka rohkem arusaama ning õppisin vihkama preisilikku upsakat natsionalismi, seda „furore teutonicus“t, mis kõige reljeefsemalt kehastus hitlerfašismis.

Kodanliku ajakirjanduse informatsiooni viisist sain tollal ka hea ettekujutuse. See oli 1928.aasta märtsi kuus. Toimusid linnavolikogu valimised Potsdamis. Neid jälgiti tähelepanelikult kui sama aasta mais eelseisvate riigipäeva valimiste baromeetrit. Potsdam, Preisi kuningate kunagine residents, oli tulvil endisi keiser Vilhelm II õukondlasi, igasuguseid kammerhärrasid, õukonna preiliseid, geheinret'e, junkruid ja paruneid. Selle linna senisest volikogu 35 liikmest olid 19 krahv Vestapi juhitud natsionalistliku monarhistide ja junkrute partei liikmed. See oli vist ainuke Saksamaa linn, kus sellel parteil oli üksipäini enamus linnavolikogus. Valimiste tulemused olid hämmastavad. Monarhistid langesid 19 kohalt 12-le (absoluutne enamus kaotatud), sotsiaal-demokraadid said kolme koha asemel kaheksa, kommunistid, kellel seni ei olnud ühtegi kohta, said kolm.

„Vorwärtsi“ õhtune väljaanne kirjutas triumfeerivalt neist valimiste tulemustest kolmel leheküljel. Lehe esimesel leheküljel suurte punaste tähtedega pealkiri: „Auch Potsdam wird rot“ („Ka Potsdam muutub punaseks“). Järgmisel hommikul teen lahti monarhistide „Local-Anzeiger“i“. Paarikümne realine sõnum. Pealkirjaks: „Bürgerlicher Wahlsieg in Potsdam“ („Kodanlik valimisvõit Potsdamis“). Muidugi, formaalselt oli neil õigus. Kõigil kodanlikel parteidel kokku oli Potsdami linnavolikogus veel enamus. Ja siiski – häbematu vale!

IV

Mitte ainult lugemine andis mulle palju, mulle muretseti detektor-raadioaparaat ning lebedes kuid mähituna kipsi, kõrvaklapid peas, kuulasin palju häid loenguid. Peab ütlema, et tol ajal Berliini raadio saated ei olnud ainult reaktioonäärde käsutuses. Kuulsin loenguid, kus sümpaatiaga mainiti August Bebeli nime. Eriti jäid mulle aga meelde Ija Ehrenburgi 35 sünnipäevale (korraldajad küll eksisid: 1927 aastal sai Ehrenburg 36 aastaseks) pühendatud saade. Siis üldse esimest korda kuulsin selle kirjaniku nime. Peale loengut kirjanikust ja ta loomingust loeti ette üht novelli kogust „Kolmteist piipu“. See oli see novell, mis jutustas Prantsuse sõdurist Dubois´st ja saksa sõdurist Waldist, kes isiklikult üksteise vastu mitte midagi omades, üksteist ilmasõja kaevikus mõrvavad. Just see jutustus panigi mind mõtlema sõdade loomuse üle, selle üle, kelle huvides nad toimuvad, õigemini – neid tehakse.

Nii hakkas minu teadvuses kujunema vaadete süsteem, sündmused, ajaloolised faktid omandasid oma kindlad kausaalsed seosed, kujunes maailmavaade, mille nimeks – marksism.

1928.aasta aprillis, veidi paranenuna, tulin tagasi Tallinna. Kuid varsti tuli mul jälle heita voodisse kipsi. Jällegi oli küllalt aega mu lemmikharrastuseks – lugemiseks. Peab ütlema, et Tallinna linna Keskraamatukogus, kust lasin endale raamatuid tuua, oli päris palju kirjandust neilt aladelt, mis mind huvitasid. Said läbi loetud Bebeli „Naine ja sotsialism“, Kautsky „Ristiusu päritolu“, „Anti-Dernstein“, „Eetika ja ajalooline materialism“, Plehhanovi „Monistliku vaade arendamise küsimusest ajaloole“, tema artikleid kogumikust „Veerandsajandi eest“, Marksi „Louis Bonaparte 18-s Brumaire“, Lenini „Riik ja revolutsioon“, mõningad Engelsi teosed ja palju muud. Nende kõrval lugesin teoseid ja artikleid ajakirjades revolutsioonilise liikumise ajaloost Venemaal. Siin on mul eriti mees 1906 aastast ilmunud ajakiri „Bõloje“. Väga armastasin memuaare. Lugesin Martovi, Suhhanovi, Burtsevi (provokaator Asefi paljastaja), Lunatšarski, Scheidemanni (nõukogude Liidus väljaantud) ja teiste mälestusi. Palju huvitavat endale leidsin Moskvas ilmuvaist ajakirjadest „Krasnaja Novj“ ja „Petšatj i Revolutsia“, milliste aastakäigud olid saadaval keskraamatukogus. Kannatamatusega ootasin igat värsket „Rünnaku“ numbrit, mis alati ilmus hilinemisega.

Läbiloetu vajas seedimist. Tegin seda nii: kujutlesin endale oponenti (reaalsuses tõesti eksisteerivat isikut), kellega astusin mõttes vaidlusse, panin talle suhu vastuväiteid, mina aga esitasin argumente, millised olid ammandatud läbiloetust ja minu poolt vankumatult omaksvõetud.

V

Mõelda oli paljust. Kuid oli küsimus, mille suhtes juudina pidin seisukohta võtma: antisemitism ja üldse see probleemide kompleks, millist kodanlikus maailmas nimetatakse „juudiküsimuseks“. Ma nägin Eestis ilmuvaid antisemiitlikke ajakirju „Juudid“ ja „Meie või juudid“, nägin sopakirjaniku Sipelga kollaseid, antisemiitlikke „romaane“, juudivastaseid torkeid nii nimetatud soliidses ajakirjanduses, Saksamaal olles tutvusin lähemalt natsionaal-sotsialismiga, poisikesena tuli mul endalgi taluda oma mittejuutidest eakaaslaste poolt oma rahvuse mõnitamist. Olin tuttav sionistide vastusega sellele probleemile. „Antisemitism on midagi parandamatut, külgesündinut neile rahvastele, kelle keskel me elame. Ainult oma rahvusliku territoriaalse keskuse loomine Palestiinas lahendab juutide rahvusküsimuse“, ütlesid nad. Teadsin ka, et oli olemas vool, kes püüdis sellele väitele anda „marksistliku“ põhjenduse. „Kapitalismi areng“, ütlesid nad „ei vii juudi väikekodanluse proletariseerumisele, vaid selle deklaseerumisele ja pauperiseerumisele. Juudi töölisklass kuivõrd ta on olemas töötab ruineerivas käsi- ja väiketööstuses. Tekib paratamatult suur emigratsiooni vool. Tuleb sellele anda kindel suund – Palestiinasse, kus pauperiseerunud juudi kehvik muutub produktiivseks ühiskonna liikmeks ja seega ka sotsialistlike ideede kandjaks. See olevat ainus tee juudi rahvamasside rahvuslikule ja sotsiaalsele vabanemisele“. Nooruse romantika seisukohast oli selles palju kõitvat. Kuid seni

omandatud teoreetiline „bagaaž“ oli siiski küllaldane, et neist väliselt ahvatlevaist ideedest ennast mitte kaasa kiskuda lasta. Lõppude-lõpuks on antisemitism sotsiaalne nähe, ajalooliselt tingitud ja seepärast ka ajalooliselt mööduv, nii mõistsin mina. Juutide sotsiaalsed probleemid (pauperiseerumine ja nõnda edasi riikides, kus nad elavad rohkearvuliselt) on lahendatavad mitte ajaloo kõrvalteedel, vaid selle arengu peamagistraalil, mille lõppjaamaks on sotsialism. Ja sellel teel ei ole juudi rahvamassid üksi, sellel teel viib edasi kaasaja suur sotsiaalne liikumine, mille kandjaks on töölisklass. Ja just sellega tuleb liituda. Neist mõtetest tegin järeldused ka endale.

Eesti Noorsotsialistlikus Liidus

I

1930.aasta sügisel oli mu tervis juba nii kaugel, et võisin voodist üles tõusta ja hakkasin vähehaaval liikuma. Hakkasin ka väljas käima. Minus süvenes mõte, et nüüd pean ka praktiliselt tegutsema sotsialismi heaks, astuma organisatsiooni liikmeks. Olin „Rünnaku“ pidev lugeja. 1931.aasta kevadel tõmbas mu tähelepanu endale arupärimine riigikogus seoses Haapsalu õpetajate seminaris korraldatud Karl Marksi hommikuga. Käisin pealt kuulamas riigikogu koosolekuil, kus seda arutati. Kõneles täis „pühha vihha“ pastor Tallmeister. Seda enam meeldisid mulle Haapsalu poisid. Kuulajate tribüünil nägin rühma noorukeid. Ma neid ei tundnud. Kuid nende hulgas nägin meest, kes oli mulle tuttav „Rünnakus“ nähtud fotode järgi. See oli Nigol Andresen. Nii oli siis otsus, mis oli juba varem küpsenud, lõplik: astun Eesti Noorsotsialistlikku Liitu. Olin aga inimestega suhtlemises aravõitu. Tundus pealegi kummalisena, kuidas lähen mina, täiesti võõras ja tundmatu inimene, ja palun ennast liikmeks võtta. Kuid asjade käiku kiirendas juhus. 1931.aasta kevadel lõpetas Tallinna Juudi Gümnaasiumi mu õde. Tulin pidulikule lõppaktusele. Aktuse lõpuks lauldi sionistide hümmi. Kõik tõusid püsti. Mina jäin istuma, sest olin seisukohal, et Tallinna Juudi Gümnaasium ei ole sionistide parteiline asutus. Selles ei olnud ma üksi. Teiste istuma jäänute hulgas oli veel üks nooruk, keda näo pidi tundsin, kuid kellega isiklikult tuttav ei olnud. Intsident viis meid kokku. See oli Boris Rohlin, kelle õde õppis minu õega ühes klassis. Ta oli minust küll 3 aastat noorem, kuid oli juba sama aasta aprillis astunud Tallinna Noorsotsialistliku ühingu liikmeks. Loomulikult kaldus jutt ka sellele ja tema ettepaneku astuda samuti Ühingu liikmeks võtsin endastmõistetavalt vastu. Paari päeva pärast olin Tõnismäel ja nii sai minust organiseeritud noorsotsialist 1931.aasta juuni alguses.

Hakkasin süstemaatiliselt käima Ühingu koosolekuil. Igal kolmapäeval olid referaadid. Nende järel sõnavõttud. Referaat-koosolek lõppes alati ühislauluga. Lauldi revolutsioonilisi laule: „Punast lippu“, „Varšavjankat“, „Julgesti vennad, nüüd tööle“, „Me võitlusvennad, valvel“ ja teisi. Varsti tehti ka mulle ülesandeks pidada ettekanne temal: „Revolutsiooniline ja rahvuslik töölisliikumine juutidel“. See oli üldse esimene ettekanne mu elus ja praegu, tagasi vaadates, ei või ma öelda, et ta oleks olnud kõige õnnestunud. Armastasin Ühingu käia ka teistel päevadel. Ikka oli seal askeldamist ja tegemist. Oli sõprust ja seltsimehelikust. Sinatamine oli kohuslik. Tervituseks ja jumalagajatuks sobivalt sõna „sõprus“. Ühingu oli lugemislauad välismaa ajakirju: saksa pahempoolsete sotsiaal-demokraatide „Der Klassenkampf“ (hiljem ka „Marksistische Tribüne“), „Jungsozialistische Blätter“, samuti Viinis ilmuv „Der Kampf“, noorsotsialistlike noorsooliitude ajakirjad. Lugesin neid innukalt.

II

Ühingus tutvusin noorukiga, kes kandis sama perekonnanime, mis minagi kuid kes seda kirjutas veidi teisiti. See oli Oskar Cher. Elasime ka enam-vähem ühes kandis: tema kuskil Juhkentali tänava ümbruses, mina – Kappeli tänaval. Seepärast juhtusime vahest koduteel kokku sattuma. Mäletan, kord küsisin temalt mis tõi teda sotsialismi juurde, olime ju mõlemad jõukatest perekondadest. Vastus ei ole mul täpselt meeles, kuid meelde jäi, et ta muuhulgas mainis oma venda. Kuid tema omalt poolt pöördus minu poole ettepanekuga ta tahtvat meie kanti luua noorsotsialistlikku ühingut, et olla lähemal selle rajooni noortele. Liidu põhikiri nõuab viit asutajat liiget, neli on tal juba koos, kas ma ei taha tulla viiendaks? Vastasin eittavalt. Mul olid selleks ajaks tekkinud teistsugused plaanid. Veel enne mind olid astunud Tallinna Noorsotsialistliku Ühingu liikmeks terve rida juudi noori, peamiselt „Rauaniidi“ töölisi. Osa neist oli tulnud Ühingusse tööliisepordi kaudu. Sel ajal hakkasid juudi noorte hulgas avaldama aktiivset tegevust sionistlikud noorsooorganisatsioonid: pahempoolse kallakuga nii nimetatud sionistide-sotsialistide oma „Hašomer Hasair“ ja teine, poolfašistliku tendentsiga, „Brit Trumpeldor“. Nad suutsid oma mõju alla haarata päris tunduvaid hulki juudi noori. Neile organisatsioonidele oli vaja vastu seada oma organisatsioon, mis oleks suutnud noori ära kiskuda neist organisatsioonidest, välja tuua neid sionismi mõju alt ja liitma omase sotsialistliku liikumisega. Neile noortele oli vaja rääkida sotsialismist nende emakeeles. Nii tekkiski mõte luua Tallinna Noorsotsialistliku Ühingu juures juudi fraktsioon. Liidu juhatus töötas välja ja kinnitas selle jaoks vastava kodukorra. Juba 1931.aasta septembris sai see mõte teoks. Sektsiooni esimeheks valiti mind ja kodukorra kohaselt selles funktsioonis sain ka Tallinna Ühingu juhatuse liikmeks. Varsti peale seda loodi ka vene sektsioon. Korraldasime oma koosolekuid kuid võtsime osa ka kõigist Tallinna Ühingu üritustest. 1932.aasta 1.maiks lasime välja opalograafil juudikeelse ajakirja. Seoses liidu poolt väljakuulutatud värbamiskuuga, korraldasime ühiselt vene sektsiooniga miitingu juudi „Bjaliku“ seltsi ruumides 1932.aasta novembris. Sellel kõnelesid Nikolai Härms (Härms, kes 1940.aastal läks tööle nõukogude julgeoleku organitesse, lasti 1941.aastal maha surmaotsuse põhjal süüdistuses kaastöös kodanliku eesti poliitilise politseiga. Kas oli ta tõesti süüdi, või oli siin tegemist isikukultuse tingimustes loodud alusetu süüdistusega – on mulle teadmata, kuid enam võib eeldada viimast), Nigol Andresen (mõlemad vene keeles) ja mina (juudi keeles). Miiting möödus päris edukalt. 1933.aasta märtsis käisin Riias, kus olin külaliseks Läti sotsialistliku noorsooorganisatsiooni „Darba Jaunantne“ („Töötav noorsugu“) kongressil. Meie Liidu ametlikuks esindajaks kongressil oli Nigol Andresen. Kongressil lõin sidemed „Darba Jaunantne“ juudi osakonna juhtivate töötajatega.

III

1932.aasta suvel toimus rahvahääletus Riigikogu enamuse poolt ettepanud põhiseaduse muutmise projekti kohta. See nägi ette presidendi instituudi loomise, rahvaesinduse õiguste piiramise, kujutas endast kallaletungi demokraatialle ja pidi veel enam kindlustama kodanluse diktatuuri. See rahvahääletus pidi teataval määral olema ka piksevardaks seoses majanduskriisiga kasvavale masside rahulolematusele. Agitatsioonist põhiseaduse muutmise vastu võtsid aktiivselt osa ka noorsotsialistid. Kahel veoautol, vormi pluusides ja punaste lippudega sõitsime linnas ringi, hüüdsime kooris loosungeid, nagu: „Mida uhkemalt pukis uhkeldab president, seda väiksem on tööliste oma ta vaevaga teenitud sent“, „Kes vaba, see vabadust hoidku, enda saatuse on tööliste käes, pea tulevik punane loitku, uute loovate leekide 'ääs!“, „Maha kaikameeste ja kapitalistide trikk, tööliklassi päralt on tulevik!“ ja teised.

Kohati peatusime ja korraldasime välkmiitinguid: otse autolt esines kõneleja. Laulsime töölislaule. Eriti on mees järgmine episood: praegusel Võiduväljakul otse Jaani kiriku juures tuli meile juhuslikult vastu parajasti Tallinnas viibiv Soome ametühinglaste ekskursioon. Peatasime autod. Nigol Andresen pidas autolt soomekeelse kõne, keegi soomlastest vastas ja siis alustasime tuntud Soome töölislaulu „Punane lipp“, millele soomlased kaasa laulsid. Oli suurepärase meeleolu ... Peab ütleva, et hästi võeti meid vastu äärelinnades, nagu Pelgulinn, Lasnamägi, Juhkentali kant, kus tihti akendest viibati sõbralikult käega, see-eest aga kesklinnas näidati mõnikord rusikat. Järelikult olime õige asja eest väljas.

IV

1933.aasta jaanuaris tuli Saksamaal võimule Hitler. Sellele kaasusid seal juutide pogrommid, rääkimata tööliklassi vastu suunatud terrorist. Tallinnas juudi kodanlikud korraldasid protestimiitingu Saksamaal toimuvate antisemiitlike pogrommide vastu - nad nägid hitlerismis ainult seda külge ja kasutasid seda natsionalistlike tunnete ülespiitsutamiseks. Leidsin, et selles küsimuses peame oma seisukohtadega välja tulema ja neid laialdaselt tutvustama. Oli vaja paljastada hitlerismi tõelist palet, selgitada, et ta on suunatud mitte ainult juutide, vaid ka tööliklassi ja igasuguse progressiivse liikumise ja mõtteavalduse vastu, selgitada seda ohtu, millist tähendab maailmale fašismi võit Saksamaal. Tegin seksiooni juhatasele ettepaneku korraldada omalt poolt protestimiiting. Ettepanek võeti vastu. Organiseerimiskäigus tehti mulle juudi tööliste kultuuriseltsi „Licht´i“ poolt ettepanek korraldada miiting ühiselt. „Licht“ oli asutatud juba 1926.aastal ja ta arendas päris laialdast tegevust. Kuigi tol ajal tema liikmeskonna hulgas ei olnud veel ühtegi EKP liiget, oli ta liikmeskonna rõhuv enamus kommunistide pooldajad (1936.aastal astus 6 tema liiget EKP-sse). Võtsime selle ettepaneku vastu. Nii, et võib öelda, et see oli teataval määral esimesi sotsialistide ja kommunistide ühisrindede üritusi, veel enne igasuguseid ametlike ühisfrondikokkuleppeid. Miiting toimus jällegi „Bjaliku“ seltsi ruumides. Osavõtt oli rohkearvuline. Olid tulnud ka Eesti noorsotsialistid. Kõnelesid „Licht´i“ poolt jalatsitööline Leib Kuritski, „Rauaniidi“ käitise nõukogu esimees ja 1932.aasta streigi juht Leo Hoff (õppides Saksamaal ülikoolis ja hiljem töötades insener-keemikuna AEG tehastes Berliinis oli ta Saksamaa Kommunistliku Partei liige), noorsotsialistide poolt – Nigol Andresen ja mina. Miitingu lõpul võeti vastu resolutsioon, mille oli koostanud „Licht´i“ liige Simon Perlmann (1940.aastal oli „Sovetskaja Estonija“ toimetaja, EKP liige 1936.aastast, suri 1942.aastal NSVL tagalas). Selles avaldasime protesti tööliklassi ja juutide suhtes teostatava terrori vastu, avaldasime solidaarsust Saksamaa proletariaadiga ja selle võistlusega.

1.mail 1933.aastal tuli meie seksioon demonstratsioonile oma lipuga. Lipp oli ilusast punasest sametist (see anti meile likvideeritud „Karl Marks´i“ Ühingu varast). Juudi tähtedega oli sellel väljatoodud organisatsiooni nimetus ja loosung (ka juudikeeles) „Kõige maade proletaarlased ühinege!“. Kodanlik ajakirjandus pidas vajalikuks seda oma 1.mai rongkäigu kirjeldustes ära märkida. Vapside „Võistlus“ aga otse raevutses. Seejuures tema vastava artikli anonüümne autor kujutas asja nii, nagu oleks Eesti juutkond (s.t. kõik, kapitalistid kaasaarvatud) saatnud oma esindajaid demonstreerima punalippude ette (tüüpiline antisemiitlik võte!) ja lubas, et ükskord Eesti rahvas selle eest õiendab arved juutidega. Seda lubadust vapsid, kes moodustasid Hjalmar Mäe okupantliku aparadi tuuma, täitsid 1941.aastal Kalevi-Liival ja mujal. Kuid seda oleks nad teinud igal juhul, ka ilma meie demonstratsioonita juudikeelse punalipu all.

Nagu juba mainisin, Oskar Cher'i kutsel ma uue Ühingu (s.o. „Karl Marks'i“ Ühingu) asutajaks-liikmeks ei tulnud. Kuid ta ruumid asusid mu kodule väga lähedal Tartu maanteel Viinavabriku (praeguse Tallinna Likööri- ja viinavabriku) kõrval väikeses, ühekorruselises õuepoolses majas (maja on praegugi veel alles), kus tal oli kasutada kaks tuba, üks väiksem, kus peamiselt mängiti koroonat, ja teine – suurem, kus toimusid koosolekud. Käisin seal päris sageli. Keskseks ürituseks oli ajaloolise materialismi õppering, millest juhatas ühingu esimees „Ilmarise“ lukusepp Karl Rätsep, kes oma loenguid pidas Max Adler'i „Lehrbuch der materialistischen Geschichtsauffassung“ alusel. Karl Rätsep oli ka Liidu juhatuse liige ja toetas selle poliitilist joont.

Kuna Ühing oli väiksearvuline, siis, loomulikult ta kõiki kulusid liikme maksust katta ei saanud. Tean, et päris suured kohustused võttis endale Oskar Cher ise, samuti toetas Ühingat väga tõhusalt rahaliselt laevamehaanik Johan Väli, keda juhtusin ka vahetevahel Ühingu nägema, ja kes seal käis oma meresõitute vahel. Ühingu liikmetest mäletan vendasid Liivakante, Hella Rätsepat (Karl Rätsepa abikaasat), Verner Tarandit (Takenbergi). Vennad Liivakandid olid tulnud n. n. Vaksali puiestee organisatsioonidest. Väli oli 1940.aastal laevanduse natsionaliseerimise komisjoni esimees ja hiljem Eesti Riikliku Laevanduse ülema asetäitja.

Pean vajalikuks siin peatuda ühe küsimuse juures. Olen kirjanduses kohanud väidet pahempoolse opositsiooni kohta, mis olevat olnud Eesti Noorsotsialistlikus Liidus, mille üheks väljenduseks olevat olnud ka „Karl Marx'i“ Ühingu loomine. Pean ütlema, et mõiste „pahempoolne noorsotsialist“ kõlab minu kõrvus täiesti võõrana. Reaalsuses ei olnud temale adekvaatset vastet. Olin alates 1932.aastast osavõtnud kõigist Liidu kongressidest, olin delegaadiks Tallinna-Harju konverentsidel, võtsin osa peaaegu igast referaat-koosolekust Tallinna Ühingu, olin Liidu revisjoni komisjoni liige, Tallinna-Harju Büroo aseesimees, Tallinna Ühingu juhatuse liige jne, kuid ma ei mäleta ühtegi väljaastumist, mis oleks ebaõigeks pidanud Liidu juhatuse poliitilist joont, ei ühtegi sellekohase resolutsiooni esitamist kongressil, konverentsil või Ühingu Üldkoosolekul. Kuid just selles oleks pidanud ju end avaldama opositsiooni olemasolu, kui see oleks tõesti olemas olnud. Eesti Noorsotsialistlik Liit asus Sotsialistliku Noorsoointernatsionaali äärmisel pahemtiival. Ta mõistis hukka ESTP parempoolse juhtkonna oportunistliku kodanlusega koaleerimispoliitikat, seisis Nõukogude Liidu, kui kõikide töötajate kodumaa, kaitsmise platvormil, kiitis heaks N.Liidu esimeste viisaastakute plaanid. (Muide, mäletan, et peale põhjamaade noorsotsialistide kokkutulekut Helsingis 1932.aastal kirjutas Rootsi S.-d. Noorsooliidu ajakiri, et Eesti noorsotsialistid oma hoiakuga sarnanesid vene komsomolidele, mitte aga Lääne-Euroopa noortele sotsialistidele). Mida tuli siis siin pahemalt poolt rünnata. Et ta oli ESTP noorsooorganisatsioon? Kuid just Liit kasvatas oma ridades need kaadrid, mis moodustasid ESTP vasaktiiva ja hiljem Marksistliku Tööraha Ühenduse tuuma, mis lõi ühisrinde EKP-ga. Julgen väita, et just neil kaadreil oli mitte väike osa Tallinna tööliste väljatoomisel tänavale 21.juunil 1940.aastal. Pahemal pool Eesti Noorsotsialistlikust Liidust asus ainult EKP, kus juures see „pahempoolsuse“ mõiste, lähtudes praegustest NLKP XXII kongressil vastuvõetud seisukohtadest, on väga relatiivne. Arvan et Oskar Cher astus Eesti Noorsotsialistlikku Liitu inimesena, kes asus täielikult EKP seisukohtadel, millised on praegu nii mõneski osas tunnustatud sektantlikeks. Selle väljenduseks oli ka ta püüe luua seespool Liitu EKP platvormil seisvat voolu või organisatsiooni. Kas oli selleks vajadust? Eesti Noorsotsialistlik Liit suutis kaasa tõmmata ja aktiivseks võitlejaks kasvatada kapitalismi ja reaktsiooni vastu sadu ja sadu töötavaid ja õppivaid noori. Kuid kodanlikus Eestis oli minu arvestuse kohaselt umbes 100.000 proletaarsetest ja poolproletaarsetest kihtidest pärinevat noort. See oleks olnud

küllaldaseks ja suureks tegevusväljaks nii noorsotsialistidele, kui ka noorkommunistidele. Kas oli siin vajadust veel tosina või poolteise noorsotsialisti „ülevõtmiseks“? Arvan, et siin lähtutakse tollest ajast säilinud kirjalikest materjalidest, millistes põhineti praegu õigusega hukkamõistetud „sotsiaalfašismi“ teooriatele ja seisukohtadele, et peavaenlane on sotsiaal-demokraatia, kusjuures eriti ohtlikud pidid olema pahempoolsed sotsialistid, kes revolutsiooniliste fraasidega eksitasid töölisklassi. Asub ju praegu näiteks suur ja tugev Prantsusmaa Kommunistlik partei seisukohal, et sotsialismi võivad ehitada ka kaks ja rohkem töölisparteid!

Jah, kord kuulsin tõesti „rrrevolutsioonilisi“ sõnakõlkse ja Liidu juhtkonna mahategemist. Neid ei kuulnud ma mitte mõnes sõnavõtus, vaid Tallinna Ühingu „kuluaarides“ ja seda Robert Põllu suust, kes, nagu hiljem selgus, oli provokaator ja ilmselt poliitilise politsei poolt Vaksali puiesteelt „komandeeritud“ noorsotsialistide juurde, kui nende arv ja mõju tunduvalt kasvama hakkas. Minu mälu järgi kuulus ta hiljem „Karl Marx'i“ ühingusse, vist oli isegi asutajaks-liikmeks.

Peaaegu ütlesin, et Tallinna Ühingu liikmeskonna koosseis oli harukordselt proletaarne. Võib liialduseta öelda, et neil raske majandusekriisi aastail üle poole ta liikmetest olid töötud. Mäletan üht Tartu Ühingu poisi, kes töö otsinguil oli Tallinna elama asunud. Millegi pärast koosolekuil istus ta alati mantlis. Miks – see selgus mulle hiljem: tal lihtsalt ei olnud pintsakut. Kord pöördus ta minu poole palvega, kas ma ei võiks soovitada talle tööd mõne juudi kultuuri organisatsiooni juures muusikapalade orkestreerimise alal. See poiss oli elukutselt tööline!

VI

Neil aastail Euroopa fašiseerus. Eriti tähelepanelikult ja sügava kaasaelamisega jälgisime sündmusi Saksamaal. Otse vihale ajas saksa sotsiaal-demokraatia juhtkonna pidev järelandmine reaktsioonile, Brüningi valitsuse tollereerimine, „väiksema pahe“ poliitika, ei tahtnud mõistus leppida ka Hindenburgi kandidatuuri toetamisega nende poolt presidendi valimistel 1932.aastal. Kuid teiselt poolt oli teadmine, et Hindenburg sai üldse presidendiks 1925.aastal ainuüksi selle tõttu, et Saksa KP jättis üles teisel valimistuuril Ernst Thelmanni täiesti lootusetu kandidatuuri. Sugugi ei meeldinud Preisi sotsiaal-demokraatliku Braun-Severingi valitsuse poliitika, kuid samal ajal ei mahtunud kuidagi mõistusse, et preisi maapäeval hääletasid alati KP saadikud koos natsidega selle valitsuse vastu, mis ometi moodustas ikkagi barjääri fašismi kasvava laine vastu. Veel enam jäi täiesti mõistmatuks, miks pidi Saksamaa KP toetama natside rahvaalgatust, mille eesmärgiks oli selle valitsuse kukutamine, kuigi seda põhjendati revolutsiooniliste loosungitega. Midagi ei soovinud tol ajal kirglikumalt näha, kui töölisklassi ühtsusele põhinevat aktiivset vasturünnakut fašismile. Rõõmustasid küll Saksamaa Sotsiaal-Demokraatlik Partei esimehe Otto Wels'i sõnad valimiseelsel miitingul Berliini Tiergartenis „vendade-kommunistide“ kohta, kuid need sõnad olid öeldud pärast Hitleri võimuletulekut, kui peaaegu midagi enam päästa ei olnud. Jäi ju sama Otto Wels hiljem vestluse võlgu Itaalia sotsialistile Modiglianile (muide, sama kunstnik Modigliani vend, kellest nii soojalt kirjutab oma mälestuses Ehrenburg) Sotsialistliku Internatsionaali büroo istungil, kui see temalt küsis, miks ei kasutatud ära väljaastumiseks Preisi politsei relvastatud jõudu, kui sealt poolt sellekohane ettepanek tuli ja seda oleks toetanud kogu Saksa töölisklass?

Arvasin kolmekümnendail aastail (ja jagan seda arvamust ka praegu), et Euroopa ajalugu oleks võinud teisiti kujuneda, kui Kominterni 1935.aasta kongressi ühisrindede ja rahvarinde taktika kohta oleks vastuvõetud viis aastat varem ja vähemalt samavõrra varem oleks lahti öeldud „sotsiaalfašismi“ teooriaist.

Sel ajal kasvas fašism ka Eestis. Laiutasid vapsid. Tõnissoni valitsus sulges Liidu. Mäletan üht Liidu juhatuse koosolekut, millest ka mina Liidu revisjonikomisjoni liikmena osa võtsin. Sellel arutati Liidu võimalikku pöranda alla minekut ja tulevase illegaalse organisatsiooni struktuuri. Ettekandja Evald Priksi ettepaneku kohaselt pidi see põhinema viisikutele. Kahjuks on arutelu üksikasjad mul meelest läinud. Tõnissoni valitsuse langemine 1933.aasta oktoobris tõi endaga kaasa Liidu sulgemise äramuutmise ja seega langes esialgu ära vajadus illegaalse organisatsiooni loomiseks.

VII

1933.aasta oktoobris oli meil palju tegemist seoses rahvahääletusega vapside põhiseaduse muutmise eelnõu kohta. Tuli tegeleda agitatsiooniga, plakatite kleepimisega. Muide, see plakat, mis kujutab töölist ja talupoega sõiduvankri ette rakendatuina, kus peal istub parun ja pukis on kaikaga käes vaps (on ülespandud praegu Tallinna Ajaloo Muuseumis), oli meie juudi sektsiooni liikme Israel Leibo joonistatud. Poisid käisid öösiti salaja värvipotiga ja pintsliga kõnniteedele maalimas sõna „vastu“. Juudi sektsioon organiseeris „Bjaliku“ seltsi ruumides juudi valijatele miitingu, millistel kõnelesid Erich Joonase, Nigul Andresen ja mina. Kutsed miitingule olid trükitud juudi keeles, ainult lauses, kus kutsuti panna valimiskasti sedel sõnaga „vastu“ oli see sõna trükitud eestikeelsete tähtedega. Pärast tehti mulle juudi kodanlikest ringkondadest etteheide, et ma olevat seda koosoleku kutset saatnud ka Artur Sirk'ile ja sellega asjata õrritanud vapse juutide vastu.

Ühingu tegevus jätkus. Selle õpilaste grupil, millest nimetasime „initsiatiiviks“, oli raske koos käia Tõnismäel, sest kooli õpetajad käisid Tööliste Kodu värava juures luuramas, kes nende õpilastest seal käib. Seepärast tehti mulle ettepanek võimaldada „Initsiatiivil“ koos käia minu juures kodus (minul oli vanemate juures omaette tuba). Ettepaneku tegi mulle August Kruus (hüüdsime teda „Tass“). Sest ajast, 1933/-34.aasta talvel käis see rühm koos minu juures. Peale Kruusi mäletan osavõtjatest Karl Raesaart, Vappu Wesle'd (praegu Raudsepp), Ferdinand Eisenit, Maasikut. Teiste nimed on meelest läinud. See oli tegelikult õppering, kus õpiti sotsialismi ajalugu. Paarist koosolekust, kuigi ma sellesse rühma ei kuulunud, võtsin ka mina osa. Kõige tugevamini oli sel ajal „Initsiatiivis“ esindatud kaubanduskeskkool, oli ka Tallinna Pedagoogikumi õpilasi.

VIII

Eesti Noorsotsialistliku Liidu organisatsioonides valitses tõelise proletaarse internatsionalismi vaim. Sel ajal kui praegugi veel (rääkimata kodanlikust ajast) libiseb vahelt nii mõnegi haritlase suust üksik antisemiitlik väljendus, ei kuulnud ma seda kunagi nende noorte tööliste suust kes olid organiseerunud noorsotsialistidena. Vastupidi. Tundsime alati rõhutatud solidaarsust meiega, kui reaktsiooni ja fašismi poolt jälitatud rahvuseliikmetega. Meie sektsiooni üritustel löid alati heameelega kaasa Eesti Noorsotsialistid. Vene sektsiooniga korraldasime ühiseid miitinguid, 1932.aasta riigikogu valimistel käisime koos vene noorsotsialistidega tegemas „opositsiooni“ vene parempoolsete miitinguil, kus kõnelesid niisugused „suurused“ nagu advokaadid Gorškov ja Sorokina.

Olen sageli mõelnud, kus kasvasid need mered ja viksid, need rohkearvulised merekesed ja viksikesed, kes teostasid oma timukatööd Kalevi-Liival ja Tartu tankitõrje kraavis, kes südametunnistuse piinadeta mõrvasid ka väljastpoolt Eestit, sealhulgas ka Varssavi ghettos selle ülestõusu ajal, tuhandeid ja tuhandeid juute, kust tuli see massiline ükskõiksus nende suhtes, kelledega oldi aastakümneid elatud külgekülje kõrval Eesti pinnal. See veresüü lasub kahtlemata eesti kodanlusel. Siin meenub mulle Neeme Ruusi poolt kord

ühingus peetud loeng juutidest. Kui ta oli loengut ette valmistamas tuli ta minu juurde koju materjali järgi. Andsin talle, mis mul selle teema jaoks oli. Kuid loengut alustas ta oma lapsepõlve mälestusest, sellest kuidas talle oli sisendatud kujutlus juudist, kui mingist hirmutusest ja kõige kurja kehastusest. Tema sõnade järgi, oli see üldine nähe. Minu oma mälus on veel säilinud kodanlikus Eestis väljaantud ajakirjad „Juudid“ ja „Meie või juudid“, rääkimata igasugustest torgetest nn soliidse Eesti ajakirjanduses, kas või näiteks sõnum ühest juudi rahvusest jaoskonna loomaarstist, (muide, ainuke juut kogu kodanliku Eesti riigi – ja omavalitsuse aparaadis), kes autoõnnetusel surma sai – „liberaalses“ „Päevalehes“: „Vaatomata oma juudi päritolule, oli ta ümbruskonna rahva juures väga lugupeetud“, s.t. juut on midagi niisugust, mida tuleb endastmõistetavalt põlata. Ja kõigest sellest hoolimata, ei olnud eesti noorsotsialistide hulgas sellest „vaimust“ hõngugi.

IX

Varsti peale 20.aastaseks (täisealiseks) saamist andsin avalduse minu vastuvõtmise kohta partei liikmeks Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei Tallinna Ühingu. Nii sai minust juba 1932.aasta alguses ESTP liige. Loomulikult partei liikmena toetasin ja jagasin selle pahempoolse tiiva seisukohti.

Sama aasta sügisel, lõime juudi rahvusest partei liikmeid (peamiselt noorsotsialistidest) ESTP Tallinna Juudi Ühingu. Mõte oli peamiselt see, et partei kongressidel saadatäiendav hääl pahempoolsele opositsioonile. Partei põhikirja järgi valiti üks delegaat iga viiekümne partei liikme kohta, kuid ühingud, kus oli vähem kui viiskümmend liiget, saatsid ühe delegaadi, kui neil oli vähemalt 10 liiget. Seda olid väiksed maaühingud, kes peamiselt toetasid parempoolset partei juhtkonda, ebaõiglaselt kongressidel tugevamini esindatud, kui linna suured ühingud, kes oma enamikus jagasid pahempoolse opositsiooni seisukohti. Juudi Ühingu asutamine minimaalselgi määral parandas seda ebaõiglust. Selle Ühingu delegaadina võtsin osa ESTP 1932.aasta detsembris ja 1934.aasta veebruaris toimunud kongressidest. 1932.a. kongressil olin tõlgiks Läti Sotsiaal-Demokraatliku partei esindajale Rudevic'ile, millisele ülesandele mind „organiseeris“ Nigol Andresen. Ka see oli positsioon, mille pärast käis võitlus parema ja pahema tiiva vahel! Igatahes märkasin, et August Rei'le see asi hästi ei meeldinud. Ka 1934.a. 2.veebruaril Tartu Käsitöölise Abiandmise Seltsi ruumides alanud partei kongressil täitsin samu tõlgi funktsioone. Seekord oli lätlaste esindajaks Fricis Menders. Mõlemaist kongressist on palju kirjutatud ja vaevalt suudan siin midagi lisada. 1934.a. kongressil võtsin ka mina sõna kuid kuna sõnavõttudeks anti ainult 3 minutit, siis sain väga lühidalt peatuda vaid ühel küsimusel. Nimelt oli sel ajal partei riigikogu rühm, ilmselt demagoogilistel ajendeil, esitanud seaduse eelnõu, mis nägi ette, et igas ettevõttes võib igast rahvusest töötajaid olla ainult proportsionaalselt iga rahvuse protsendile üldises elanikkonna arvus. Mida selle seaduse elluviimine oleks praktiliselt tähendanud? „Rauaniidis“ näiteks oli 400 töölisest ligi 100 juuti. Juudid moodustasid 0,4% Eesti elanikkonnast. See tähendab, et 98 juudi rahvusest töolist oleks tulnud visata värava taha, sotsialistide poolt esitatud seaduse põhjal! Tõsi, tööle said nad sinna seepärast, et vabriku 6-est omanikust olid 5 juudid. Kellele oli peremees kaugelt sugulane, või tuttav, või tuttava tuttav. Kuid ometi 1932.a. streigi ajal olid just juudi töölised selle aktiivsemad organiseerijad. Öeldakse: veri on paksem kui vesi, kuid klassikuuluvus osutus paksemaks kui veri! Kilgas oma vabrikusse kunagi juute ei oleks tööle võtnud. Seal valiti hoolikalt. Eks olnud ju selle ettevõtte käitisvanem Ruus, üks kollasematest ja Pätsu kõigi tingel-tangelite kaasategija. Selle seaduseelnõuga püüti ilmselt masside võitmiseks võistelda vapsidega šovinistlikus demagoogias. Seepärast ütlesingi oma sõnavõttus, et seda tööd teevad vapsid siiski paremini ja masse sellega ei võideta, et selline seaduse eelnõu on karjuvas vastuolus

töölisliikumise kõige põhilisemate printsiipidega. Riigikogu liige Oskar Gustavson hüüdis mulle vahele, et eelnõu on suunatud kontsessiooniettevõtteis rohkearvuliselt töötavate Balti parunite ja vene valgekaartlaste vastu. Vastasin talle, et just nende ettevõtete suhtes on seaduses erand tehtud, mille kohaselt see neile ei laiene. Ka kongressi ettekandja Aleksandr Oinas puudutas oma lõppsõnas minu sõnavõttu, nii et pidin veel õienduse korras sõna võtma. Olin neist 80-st kongressi saadikuist, kes hääletasid vana, parempoolse Keskkomitee tagasivalimise vastu. Kohe peale hääletuse tulemuste teadasaamist ütles mulle Nigol Andresen: „Pea meeles, see oli partei viimane kongress!“.

Sündmused ei lasknud ennast oodata. Juba mõne päeva pärast elasime sügavalt kaasa Austria sotsiaal-demokraatide loodud „Schutzbundi“ heroilisele võitlusele Dollfussi kahurite ja Heimwehri vastu, võitlusele, mis oli esimeseks relvastatud vastuhakuks kolmekümnendail aastail pealetungivale fašismile. Kahtlemata oli see tööliklassi lüüasaamine ergutuseks Balti Vabariikide valitsevatele rühmadele. Järgnesid Pätsu 12.märts ja Ulmanise 15.mai.

X

Tuli tegutseda uutes tingimustes. On teada 1934.a. 1.mai koosolek Liiva metsas, noorsotsialistide, nüüd juba põrandaalune, 1.mai lendleht. Mina neist üritustest osa ei võtnud. Kuid lendlehte andis mulle lugeda Harald Raesaar.

See võis olla 10.juuni paiku, kui sain kutse ilmuda Pagari tänavale Poliitilise Politseisse. Kutse sain hilja õhtul, ilmuda tuli järgneval päeval kell 12.00. Teadsin küll, et on käimas noorsotsialistide juhtivate töötajate ülekuulamised, ma ei teadnud mis asjas, kuid teadsin, et eelnevalt olid andatulevad seletused omavahel kooskõlastatud. Läksin kohe vara hommikul Tööliste Kodusse, kuid kedagi noorsotsialistidest, kellega oleks võinud selles asjas rääkida, ma seal ei leidnud. Läksin siis „ettevalmistamatult“. Minu ülekuulajaks oli abikomissar Varts. Ta alustas väga kaugelt: millal astusin ühingusse, kus õpin jne. Siis küsis, kuidas peab minu arvates toimuma üleminek kapitalismilt sotsialismile. Andsin hästi „reformistliku“ vastuse agitatsioonist, rahva enamuse veenmisest ja selle tahte väljendamisest hääletussedeli abil. See vastus Varts'ile hästi ei meeldinud. Ilmselt tahtis midagi selletaolist kuulda, et Noorsotsialistlik Liit taotles „kehtiva korra vägivaldset kukutamist“. Seepärast oli meil vaieldusi tema kirjutatud protokollis üksikute väljenduste üle, mille tõttu tal tuli protokollis kaks korda masinal ümber kirjutada. Lõpuks pani lauale ühe lendlehe. Selle sama, mille andis mulle lugeda Harald Raesaar. Ütlesin, et näen seda esimest korda. Ilmselt, selle lehe pärast mind kutsutigi.

XI

Oma 1934.a. 15.mai riigipöördega ennast läti diktatuuriks upitanud Karlis Ulmanis sulges kõik töölisorganisatsioonid ja nende aktiivsemad tegelased paigutas Liepaja koonduslaagrisse. Augusti kuus sain Riias kirja seltsimeestelt suletud „Darba Jaunatne“ juudi osakonnast, kus mind kutsuti enda juurde ja mõistuskeeles paluti kaasa võtta kirjandust. Olime küll kuulnud, et Lätis oli põranda all endistest sotsiaal-demokraatliku partei liikmeist moodustatud Sotsialistlik Tööliste-Talupoegade Partei, kuid lähemat midagi ei teatud. Seepärast pöördusin Nigol Andresen'i poole ettepanekuga, et kuna sõidan Riiga, ma võiksin ühendusse astuda selle partei keskkomiteega nii informatsiooni kui ka edaspidiste kontaktide mõttes. Andresen kiitis seda heaks. Toppisin kõik pintsaku ja püksitaskud täis välismaa sotsialistlike ajalehtedega ja ajakirjadega ja asusin teele. Riias palusin kohe oma sõpru luua

võimalus kokkusaamiseks uue põrandaaluse partei keskkomitee esindajaga. See võimalus anti mulle järgmiseks päevaks. Kokkuleppe kohaselt pidin kindlal kellaajal jalutama puiesteel kohvik Schwarz vastas kella juures (kell on vist praegugi alles), käes pidi mul olema eestikeelne ajaleht (see tingimus tegi mulle natuke muret, sest eestikeelset lehte ma kodunt kaasa ei võtnud, ja ei olnud kindel, et ma seda Riias otsekohe leian. Kuid sain siiski). Küsimusele, mis leht see on, pidin vastama: „Türgi leht“. Kõik klappis nii, nagu etteöeldud oli. Õigel ajal tuli mu juurde sonimütsi kandev 30-35 aastane mees.

Ütlesime oma sõnad ära, läksime natuke maad edasi. Siis märkan, et mu kaaslane muutub millegipärast nagu närviliseks. Lõpuks küsib ta minu käest parooli. Kuid mingit parooli Andresen mulle kaasa ei andnud, ja seda ei saanudki olla, sest see oli minu teada, esimene kontakt. Siis korraga taipasin. Lätlastel oli ilmselt kontakt juba loodud, kuid - Joonas-Oina rühmaga. Seletasin siis läti seltsimehele, et meie partei on lõhenenud ja mina esindan selle pahempoolset tiiba. Paistis, et veensin teda. Läksime ühte restorani, eraldi tupp, kus saime segamatult oma jutud ära rääkida. Selle vestluse üksikasjad on meelest läinud. Kuid mäletan, et läti seltsimees korduvalt rääkis mulle vajadusest luua ühisfront kommunistidega. „Ilma selleta“, ütles ta, „ei suuda meie palju ära teha“. Teatavasti, see ühisfront loodi Lätis 4 kuud hiljem 1934.a. detsembris. Noorsooorganisatsioonid ühendati ja loodi ühtne noorsooorganisatsioon.

Neil päevil kui viibisin Riias ilmus Läti sotsialistide põrandaaluse ajalehe „Revolutsionairis Socialists“ esimene number, millist ka näha sain. See trükiti salaja ühes legaalses trükikojas. Selle väljaandmise kogu partei nimel organiseerisid seltsimehed partei juudi osakonnast, kusjuures peaorganiseerijaks oli see seltsimees, kelle juures ma peatusin. Konspiratsiooni mõttes minu peatamine just selle seltsimehe juures – muidugi õige ei olnud. See tõestuski hiljem. Paistab, et juba esimese numbri väljaandmisest oli poliitilisel politseil hais ninas, sest teise numbri tiraaž langes täielikult nende kätte ja peaaegu kõik asjaga seoses olnud seltsimehed vahistati. Ainult seltsimehel, kelle juures ma peatusin, õnnestus viimasel minutil põgeneda Eestisse, aga kodus, ta korteris olid nuhid veel kaua aega varitsemas.

Fašismivastases võitluses üliõpilasaastail

I

1934.a. kevadel lõpetasin Tallinna Juudi Gümnaasiumi ja sama aasta sügisel astusin Tartu Ülikooli Õigusteaduskonda. Igal ülikooli astuval kerkis nn organiseerumisküsimus. Pahempoolsete ja demokraatlike vaadetega üliõpilased astusid tavaliselt üliõpilasseltsi „Ühendus“, vähemal määral – „Veljesto'sse“. Juudi üliõpilaste hulgas tegutses 2 meeskorporatsiooni ja Akadeemiline Juudi Ajaloo- ja Kirjanduse Selts. Viimane ühendas progressiivsemaid ja demokraatlikke elemente juudi üliõpilaste hulgast. Seal oli erinevate vaadetega inimesi, kuid seal oli elav: iga nädal peeti loenguid kõige mitmekesisematel teemadel, arutati, vaieldi. See oli organisatsioon suure minevikuga. Teda asutasid 1884.a. juudi üliõpilased, kes olid enne seda väljaheidetud Kiievi Ülikoolist üliõpilaste revolutsioonilistest väljaastumistest osavõtmise pärast. Seal oli juba ees minul tuttav arstiteaduskonna üliõpilane Jakob Rohlin, kes oli ka Tartu Noorsotsialistliku Ühingu ja Akadeemilise Sotsialistliku Ühingu liikmeks. Tema soovitusel astusin Akadeemilise Juudi Ajaloo- ja Kirjanduse Seltsi liikmeks.

Tol ajal, peale 12-märtsi pööret oli Akadeemilise Sotsialistliku Ühingu tegevus soiku jäänud. Ta elavnes 1936.a. ümber, täpselt ma ei mäleta, samuti ma ei mäleta seda, millal ma selle ühingu liikmeks astusin. Kuid 1937.a. kevadel valiti mind ASÜ esimeheks. Varsti peale seda astusid ASÜ liikmeks EKP pooldajatena teadaolevad üliõpilased nagu Ilmar Kruus, Maks Laosson, Moisei Sverdlov ja teised. Korraldasime vahetevahel loenguid mõnes ülikooli auditooriumis. Kuulajateks olid peamiselt ühingu liikmed ise ja mõned üksikud Tartu Töölisliikumise tegelased.

Sel ajal oli juba käimas sõda Hispaanias. Hispaania saadikuks Riias oli tuntud kunstnik Palencia, kes kuulus kodanike vabariiklaste hulka. (Ta abikaasa, sotsialist, oli saadikuks Rootsis). Tulin mõttes, organiseerida ülikoolis tema loengut Hispaaniast. Sain selleks nõusoleku Palencia'lt. Kuid välismaalasele loengu pidamiseks oli vaja siseministri luba. Seepärast pöördusin Alma Ostra-Oinaste poole, kes oli ASÜ toetajaks-liikmeks, palvega eelnevalt sondeerida pinda Eenpalu juures. Kuid sealt tuli kategooriline äraütlemine, kuigi Palencia oli ametlikult akrediteeritud ka Eesti valitsuse juurde. Hiljem kuulsin, et Palencia loeng oli Tartu Ülikoolis siiski toimunud, kuid mis teemal – seda ma ei mäleta. Korraldas seda ülikooli hispaania lektor Keskküla.

II

Sõda Hispaanias haaras meid sügavalt. Lehtedest lugesime kõigepealt teateid sealsetelt sõjarinnetelt. Kohalik eesti ajakirjandus tõi aga peamiselt hitlerliku [D N]¹ telegramme. Teadsime siis juba, et see on tulevase ilmasõja peaprooviks, sõja, millist võib veel vältida fašismi [l..seamine] Pürenee poolsaarel. Seda enam oli vastuvõtmatu mittevahetuse poliitika. Teadsime rahvusvahelisest Hispaania abistamise kampaaniast. See toimus ka Eestis, Pätsu diktatuuri tingimustes – illegaalselt. Selle algus oli järgmine: 1936.a. novembris põgenesid Eestisse kaks seltsimeest Läti Sotsialistliku Tööliste-Talupoegade Partei Juudiosakonnast neid ähvardava vangistuse eest. Kuigi nende sümpaatiad olid täiesti Andreseni rühma poolel, olid nad [...] ka Joonas-Oina grupiga. Nad ütlesid mulle, et oleks [...] kõik ESTP lõhenemisel tekkinud 3 rühma kokku viia [mingi] ühise aktsiooni ümber, milleks kõige sobivam oleks olnud Hispaania Vabariiklaste abistamine. Nende algatusel tulid kokku kõigi 3 rühma esindajad, kui ma ei eksi – vist Oinase korteris. Kuid Tööliskoja rühma esindajad, kuulda saanud milles asi seisneb, lahkusid. Sellest hoolimata, sai aktsioonile alus pandud. Nii algas vaabariikliku Hispaania abist kampaania Eestis. Raha korjati postkaartide müümisega, millistel olid reprodutseeritud Goya maalid. Neid oli kahte liiki – ühed maksid 50 senti, teised 1 kroon. Need olid kviiitungiteks, millistega õiendasime kõiki arveldusi. Mina levitasin neid oma tuttavate kaudu Tartu juudi seltskonnas. Korjasin niimoodi ligi 80 krooni, nii, et võin öelda, et minu kaudu oli sellest aktsioonist haaratud ligi 100 inimest.

Raha kogumine ei olnud ainuke asi, mida tehti Vabariikliku Hispaania heaks. Läks vabatahtlikke sellele fašismivastasele rindele. ASÜ-st läksid Pärnu noorsotsialist Johannes Tamm, Tallinna noorsotsialistliku ühingu vene organisatsiooni endine aktivist Boris Konstantjuk, Duplevski. Läksid Tallinnast Johannes Klammer, Tallinna noorsotsialist, kes enne ärasõitu käis veel minu juures kodus. 1937.a. suvel tuli minu juurde Läti Sotsialistliku Tööliste-Talupoegade Juudi osakonna liige Landsberg. Ta oli äsja vabanenud vanglast, kus kandis karistust seoses „Revolutsionairis Socialiste“ trükkimisega. Ta oli otsustanud sõitu Hispaaniasse. Oma nimele ta välispassi ei oleks saanud. Seepärast võttis välispassi oma nimele üks teine seltsimees. Selle foto kõrvaldati dokumendilt ja asemele kleebiti Landsberg'i oma, joonistati järele vastav osa pitsati jäljendist. Kuid „töö“ ei olnud kõige parem ja

¹ Järgneval kahel leheküljel puuduvad või on vaevalt loetavad mõned sõnad, siin märgitud [] sulgude vahel.
[MR]

Landsberg seda passi ei julgenud Eesti piiril ette näidata. Seal näitas ta ette oma enda Läti sisepassi. Teatavasti, piiril löödi passi lätikeelne stamp väljasõitmise ja eestikeelne sissesõitmise kohta ([või] vastupidi). Nüüd välispassil, millega poiss pidi edasi sõitma, need stambid puudusid. Oli vaja neid sinna muretseda. Pöördusin Nigol Andreseni poole. Ta korraldas selle asja. Vastavad, väga hästi tehtud linoollõiked, valmistas tuntud kirjandusteadlane Karl Taev (praegune Tartu Riikliku Ülikooli õppejõud), kes oli ka kunstnikuna tuntud. Nüüd said ka stambid välispassi sisse löödud. Käisime poissi Rootsisse sõitvale laevale saatmas, oli natuke närveerimist selle pärast, kas politseinik, kes dokumente kontrollib, märkab passil tehtud „isetegevust“. Kuid kõik läks hästi.

Mõne kuu pärast langes Landsberg kuskil Madr[iidi] all.

Neid, Karl Taev'a tehtud stampe, kasutati pärast päris ohtralt, minu teada, ka EKP poolt. Nad jäid hoole minu koolivenna Leo Aisenstadt'i juurde, kes neid varjas oma diivanis. Kuna tehtavates stampides muutusid kuupäevad, siis joonistas neid järgi Aisenstadt'i abikaasa Ksenia.

III

Minu vend Berel (Boris) oli 13.aastase poisikesena kaasatõmmatud pahempoolsete sionistide noorsooorganisatsiooni „Hašomer Hazair“. 1936.aasta suvel astus ta sealt välja. Seda tegid ka tema sõbrad Moisei Šimšilevitš, Josi Goldman ja mõned teised. Oli ka pealekasvanud terve põlv neid nooremaid, eriti juudi (jiddiš) keelse kooli õpilasi. Tekkis mõte luua neile noortelt klubi, kus nad võisid koos käia. See pidi olema ka vastukaalus sionistide noororganisatsioonidele. Nii loodigi noorte klubi „Bjaliku“ seltsi juures. Ülal loetelud noorukid, samuti Dina Dantsig (praegu Pats) moodustasidki selle klubi juhtiva tuumiku, kellega varsti liitus ka Hermann Gutkin. Ta oli Tallinnas hästi tuntud rikka ärimehe ja majaomaniku poeg. Ta kasvas ülesse ja õppis Pariisis. Seal ta astus Prantsusmaa Kommunistliku Noorsooühingu liikmeks. Peale keskkooli lõpetamist tuli ta tagasi kodumaale. 21.juunil 1940.aastal oli Gutkin aegu teeninud kodanlikus Eesti sõjaväes. Ta oli esimesi sõdureid, kes tuli üle rahva poole. Juba paari päeva pärast lasi hitlerlik agentuur Tallinnas jutu lahti, et Hermann Gutkin olla see olnud, kes Pika Hermannilt tornilt oli alla toonud sini-must-valge lipu, sellel tallanud ja sellele sülitanud. Selle kuulujutu eesmärk oli selge: levitada mõte, et juuni pööre oli mitte eesti töörahva, vaid „juutide ja venelaste tehtud“. Gutkin oli kehaehituselt väga tüse poiss. Mõne päeva pärast, kui mul temaga sellest juttu oli, ütlesin talle naljaks, rahvas räägib, et Paks Hermann olla Pikalt Hermannilt lippu alla toonud. Gutkin langes Velikije-Luki all. Kuul oli tema selja tagant lastud. Väga võimalik, et ta langes selle [ku...] tema nime ümber loodud, legendi ohvriks. Meie kirjanduses on küll räägitud sellest, et Tallinna vabastamisel 1944.aastal tõi sealt alla fašistide lipu leitnant Lumiste, kuid sellest, kes seda tegi 21.juunil 1940.a., ei ole kuskil ühtegi sõna öeldud. Kuid seda legendi Gutkin'ist on mul tulnud ka praegu veel kuulda. Minu teada, panid 21.juunil 1940.a. punase lipu lehvima Pikal Hermannil töölissportlased ja lipp oli Töölisspordi Liidu oma. Ma arvan, et ajaloolastel tuleb seda täpsustada ja mõnes laialdases publikatsioonis avaldada. See oleks vastulöögiks kodanlike natsionalistide propagandale.

Ma kaldusin siin oma teemast veidi kõrvale, kuid see oli küsimus, millest ma mööda minna ei saanud.

Noorte klubi alustas oma tegevust 1936.a. detsembris. See tegevus oli väga mitmekülgne. Peeti loenguid, lavastati teatritükke, korraldati kirjanduslikke kohtuid, anti välja seinalehte. Klubis töötasid need kaks seltsimeest Riiast, kelledest ma ülalpool kirjutasin. Neil oli suuri kogemusi noorsootöö alal. 1937.a. märtsis olid nad sunnitud Eestist lahkuma, kuna,

ilmselt Läti valitsuse survele neile peatusluba ei pikendatud. Seda tööd jätkas üks teine seltsimeed, kes minu teada oli Läti KP liige. Klubis tehti ka MOPR'i tööd. Klubis oli aktiivne Josif Goldmann, kes oli poliitiliselt väga arenenud poiss, oli ka andekas luuletaja. 1940/1941.aastal oli ta Eesti MOPR'i Kekskomitee aseesimees.

Selle klubi tegevus oli ühel või teisel määral seotud EKP-ga. Mu vend käis 1938.aastal Juudi Gümnaasiumi ekskursiooniga Rootsis. Hiljem, juba peale juuni pööret, rääkis ta mulle, et tol korral tõi ta Rootsist EKP ülesandel põrandaalust kirjandust. Peaaegu kõik poisid sellest klubist, isegi 16 aastased, astusid 1941.a. vabatahtlikult hävituspataljonidesse. Olgu siin nimetatud Josif Goldmann, Moisei Dubovski, Berel Scheer, Jakob Beilinson, Gerschon Raichmann, Israel Raichmann, Schenderov ja teised. Kõik langesid lahingutes. Tütarlastest tuli parašütistina Eestisse hitlerlikku tagalasse Tsilla Tsimbalov, kes hukkus ülesande täitmisel. Judith Issurina läks vabatahtlikult rindele ja lõpetas sõja Nõukogude Armee ohvitserina.

Sionistliku noorsooorganisatsiooni „Hašomer Hazair“ juhid nägid, et nende mõju hakkab vähenema, noored lahkuvad nende organisatsioonist. Arvatavasti selleks, et oma kõikuma löönud mõju jalule seada, esitasid nad väljakutse diskussiooniks. Kui ma ei eksi, see anti edasi mu vennale, kui noorteklubi juhtivale tegelasele. Väljakutse võeti vastu. Lepiti kokku, et kumbki pool paneb välja neli kõnelejat. Igale kõnelejale antakse 20 minutit aega. Kõnelevad mõlema poole esindajad vaheldumisi, kelle poole esindaja esimesena räägib – otsustab loos. Kummaltki poolt üks diskussiooni juhataja, kes oma ülesandeid täidab siis, kui kõneleb vastaspoole esindaja. Meie poolt kõnelesid kaks seltsimeest Hermann Gutkin ja mina. Meiepoolseks diskussiooni juhatajaks oli mu vend. Loosiõnn naeratas meie vasta[stele] sest rääkida tuli meie esindajal esimesena ja seega jäi lõppsõna vastastele. Diskussioon toimus ühes erakorteris. Koos oli ligi 40 inimest, peamiselt Hašomer Hazairi liikmed. Loosi „ebaõnnest“ hoolimata jäime diskussiooni tulemustega rahule. Vastaspoole kõned olid täis paatost, apileeriti rohkem tunnetele ja meie inimesi (pealkuulajate hulgast) nad muidugi ümber veenda ei suutnud. See eest meie saime auditooriumi, kelle ees saime oma seisukohad välja tuua, tõime palju asjalikke argumente, mis vastaspoole [...]rukeid kindlasti mõtlema panid. Tõele au andes pean märkima, et neljast vastaspoole kõnelejast kaks 1941.aastal võitlesid vabatahtlikult hävituspataljoni ridades, mõlemad langesid Suures Isamaasõjas. Teised kaks olid selleks ajaks juba Palestiinas. Hermann Gutkini saatusest ma juba kirjutasin. Mu vend oli 1940/41.aastal ELKNÜ Tallinna Linnakomitee liikmeks ja töötajaks. Tema edaspidisest saatusest tean, et ta oli hävituspataljonis, teda nähti Kiviloo lahingus. Leib Kuritsky (tol ajal kombinaadi „Union“ direktor, kes oli samuti hävituspataljonis, nägi teda Tallinnas veel 28.augustil, nagu ta mulle rääkis. Sõja ajal sai minu õde tagalas ELKNÜ Kekskomiteest seltsimees Valter'ilt kirja, milles see teatas, et mu vend jäi partisanina hitlerlikku tagalasse. Peale sõda sain juhuslikult tuttavaks ühe Amelkini nimelise mehega, kes oli tundnud mu venda varasematest aegadest. Ta rääkis mulle, et hitlerliku okupatsiooni alguses oli ta istunud Patareis mu vennaga ühes kambris. „Omakaitse“ bandiidid olid venda peksnud šomplitega 2 tundi ja siis üleni verise heitnud kambrisse. Mu vend olla talle öelnud: „Nüüd on minuga kõik läbi“.

IV

Olin palju kuulnud ja lugenud 1931.a. Viini Töölisolümpiaadist. Kahetsesin, et ma sellest ei saanud osa võtta. Seda suurem oli soov pääseda tulevasele. See täitus, kui sõitsin järgmisele, mis toimus 1937.a. suvel Antwerpenis. Eesti Töölisspordi Liidu juhatus andis

mulle kaasa oma aasta aruande üleandmiseks Töölisspordi Internatsionaali büroole. Samuti sain „Rahva Sõna“ toimetuse liikmekaardi. Sõit läbi hitlerliku Saksamaa oli kuidagi masendav. Vagunis inimesed kas vaikisid või rääkisid tühistest asjadest. Kogu aeg tundsid endal nagu mingit koormat lasuvat. See koorem kadus, kui rong kuskil Acheni taga jõudis Belgia territooriumile. Kölnis istus minu kupeesse üks noormees, kellega vestluses selgus, et ta sõidab samuti Antwerpeni töölisolümpiaadile. Ta oli soomlane ja Tampere sotsiaaldemokraatlik linnavolinik Toivo Manner. Ta korraldas, et Antwerpenis sain esialgu elada hästi odavalt ja mugavalt Soome meremeeste kodus, mis kuulus ühele kristlikule missioonile. Seepärast vestluses lõunalauas olin ma sealsele pastorile rahvuse esindajaks, kes andis inimkonnale Kristuse. Hiljem, kuna tuli palju meremehi sinna, kolisin ühte Antwerpeni [...] linnas asuvasse St.Rochuse kooli, kus oli korraldatud ühiselamine olümpiaadist osavõtjaile.

Olümpiaad oli huvitav. Tol ajal töölisspordi liikumises loodud organisatsiooniline ühtsus. Ka kommunistlikud spordiorganisatsioonid astusid Töölisspordi Internatsionaali. Ka nõukogude sportlased võtsid olümpiaadist osa. Seepärast nägin võistlemas tolle aja kuulsusi vendasi Znamenskeid, Osolini. Nägin jalgpallimatši Vabariikliku Hispaania-Nõukogude Liit. Olin pealtvaatajaks belglaste poolt ettekantud mass-etendusele, mis kujutas töölisklassi võitlust tema algetest meie päevani. Staadionil istusin ajakirjanike tribüünil, kus iga ajalehe esindaja koht oli ette määratud ja see märgitus vastava kaardiga. Minu, kui „Rahva Sõna“ korrespondendi koht, sattus „Humanité“ ja „Krasnõi Sport“ omade vahele.

Sportlasi oli paljudelt maadelt. Illegaalselt tuli Austriast jalgratastel 26 sportlast. Eriti meelde jäid Hispaania delegatsiooni vastuvõtt. Inimesed seisid massides jaama viiva tänava äärtel ja kui ilmusid nähtavale rivissammuvad hispaanlased – mehed ja naised, kes olid äsja tulnud antifašistliku sõja kaevikuist, tõusid tuhanded rusikad tervituseks õhku ja kõlanud hüüded „No pasaran“.

Olümpiaadist saatsin „Rahva Sõna“ toimetusele kaks korrespondentsi.

Antwerpenist sõitsin Pariisi. Käisin maailmanäitusel, kus Hispaania paviljonis nägin kuulsat Picasso maali „Guernica“. Kuid oma esimeseks kohustuseks lugesin ära käia Pere Lachaise kalmistul, kuulsa Kommunaaride seina juures. Seal nägin elavatest lilledest sirbi ja vasara kujutust ning sõnu „Pariisi metroo töölistel“. Selle seina läheduses oli palju Prantsuse töölisliikumise tegelaste, ilmselt endiste kommunaaride, haudasid.

Pariisist on kirjutatud palju, ning kindlasti paremini, kui kunagi suudan seda teha mina. Seepärast ma seda tegema ei hakka. Kuid meelde jäid väga elavad vestlused Pariisi sööklais, kus einetamas käisid peamiselt töölised. Kord ühes väga ja väga elavas vestluses, kus aina lendasid sõnad: „rahvafront, proletaarne aktsioon, klassi solidaarsus“, ja kus mulle paistis, et mehed varsti üksteise kallale lähevad – arvasin, et üks on kommunist ja teine sotsialist. Avaldasin seda arvamust oma Pariisi sõbrale, kes minuga koos lõunatamas oli. Kuid ta ütles mulle, et mõlemad on kommunistid, nad ainult väga elavalt žestikuleerivad. Üldse, paistis, et prantslased on väga politiseeritud rahvas. Väga sageli nägin majade seintel maalitud poliitilisi loosungeid. Nägin ka niisugust: „Elagu anarhia“.

Kaks nädalat Pariisis möödusid väga kiiresti. Tagasiteel peatusin Berliinis mind kunagi ravinud arsti juures. Ta oli küll juudi rahvusest, kuid kuna ta oli vabatahtlikuna Esimese Maailmasõja ajal sõdinud Saksa Armees ridades, lubati talle veel praktiseerida. Kui hea spetsialisti juures, käisid ka mõned natsid end tema juures sala ravimas. Kord läksin saatma ta abikaasat kauplusse, kus ta tutvuse läbi pidi rasvaaineid saama (juba tol ajal rakenda[...] Saksamaal täiel määral Göbbelsi loosungit: „kahurid või asemel“). Neil päevil oli Berliin lipuehtes. Igal pool oli väljas nii natside haakristi lipud kui ka Berliini linna lipud, millistel oli kujutatud Berliini vapil olev karu. Tähistati Berliini 700 sajandat aastapäeva. Äkki näen, kuidas mu arsti abikaasa tuleb kauplusest välja koos müüjaga ja see näitab Berliini lipule ja ütleb midagi. Arsti abikaasa kukub heledalt naerma. Hiljem küsisin ta käest, mis

juhtus? Ta ütles, et müüja näitas talle Berliini karule ja ta küsis omakorda temalt (müüjalt) mis karuga siis lahti on? Too vastas: “Berliini karu vaatab vasakule!”.

Oli, muidugi, ka teistsuguseid berlinlasi. Kui olin juba Berliinist koduteele asumasa, astus Berliini jaamas minu kupeesse üks noormees. Esitles ennast üliõpilasena, kes sõidab Ida-Preisimaale abistama viljakoristuskampanias. Jutt viis kohe poliitikale. Rääkis sellest, et Saksamaa vajab eluruumi, et seda ei taheta mõista jne. Lõpuks küsis mu käest, kas Eestis ka juudi-marksistlik ajakirjandus ässitab Saksamaa vastu. Oli küll kange kiusatus vastata, et olen ise mõlemat: juut ja marksist, kuid mind oldi hoiatatud võimalike reisikaaslaste eest ja seepärast jäin lihtsalt vastuse võlgu. Juba Leedu territooriumil tuli mul jällegi pealt kuulata vagunis samas vaimus peetud juttu. Vestlesid eesti keeles üks paruni võsu ja üks Tallinna daamike. Sakslane kiitis taevani „uut“ Saksamaad, kuidas praegu kõik välismaalased eelistavad kuulsatele Prantsusmaa kuurortidele, nagu Vichi ja teised – Saksamaa suvituspaiku. Selle peale daamike kostis: “Olgu muuga kuidas on, aga üks asi meeldib mulle Hitleris – see mida Saksamaal juutidega tehakse“. Nad muidugi ei arvanud, et ma eesti keelt oskan. Kuid reageerida ka ei tohtinud. Riias olid mul ees veel kohtumised seltsimeestega ja seepärast ei olnud sugugi vajalik tähelepanu tõmmata oma isikule.

Oma reisimuljetest esinesid hiljem ettekandega Akadeemilises Sotsialistlikus Ühingu.

V

1938.a. juunis korraldas Akadeemiline Sotsialistlik Ühing, kelle esimeheks oli tol ajal Michail Sõštšikov, ekskursiooni Soome. Ametlikult olime külas Helsingi Akadeemilisel Sotsialistlikul Ühingu. Teatavasti praegu see organisatsioon kuulub Soome Rahvademokraatlikku Liitu koos Soome Kommunistliku Parteiga. Tol ajal ta ühendas akadeemilisi noori, peamiselt endisi sotsiaal-demokraatliku partei liikmeid, kes olid parteist oma liiga pahempoolsete vaadete pärast välja heidetud.

Neist mäletan Eino Rikka't (oli peale sõda ühingu Soome-Nõukogude Liit peasekretäriks), kunstniku Tapio Tapiovaara't, kirjanikku Elvi Sinervo't (oli Helsingi Töölismajas korraldatud koosviibimisel minu lauanaabriks). See ringkond andis välja ajakirja „Soihitu“, kelle toimetuse ruumides meie pealegi õõbisime. See oli korter ühes Helsingi uusehituses, mööblit veel tühi, kuid seinal Lenini ja Nigol Andreseni suured portreed. Ekskursioonist võtsid osa Sõštšikov, Ilmar Kruus, Maks Laosson, Harald Raesaar ja tema pärastine abikaasa Miralda (töötas praegu Põllumajandus Ministeeriumis), Jakob Rohlin, kes oli selleks ajaks ülikooli juba lõpetanud ja töötas hambaarstina Balti Puuvilla Manufaktuuri haigekassas ja kes, muide, oli raadio teel hästi äraõppinud saksa keele, milles me kõik veenduda võisime Soomes viibides. Soomes liitusid meiega veel Leonhard Illison, Aleksander Aben, Neeme Ruus, Oskar Pärn ja Arnold Jaanus. Helsingi Töölismajas korraldatud koosviibimist ma juba mainisin. Selle üksikasjad on mul juba meelest läinud. Mäletan ainult, et tõlkisin saksa keelde Sõštšikovi eestikeelset kõnet, milles ta rõhutas töölisklassi ühtsuse vajadust.

Viibisime ka Helsingi lähedasel Mustika saarel, kus võtsime vastu traditsioonilist Jaanipäeva koos Soome sõpradega. Käisime külas Soome Ametühingute Keskuses, kus meid võttis vastu selle peasekretär Vuori (oli peale sõda palju aastaid Soome saadikuks Nõukogude Liidus). Helsingist sõitsime Turku, kus toimusid nn Põhjamaade demokraatide päevad. Nendel viibisid ka Akadeemilised noored Taanist, Rootsist, Norrast ja Islandist. Minu mälu järgi korraldati tollal ka üks väike üliõpilaste nõupidamine, kuid selle päevakorrast ja arutluste käigust ei ole mul midagi meeles, pealegi ei olnud ma sellel ametlikult esindajaks. Osavõtjaist

paistis silma Oslo majandusteadlane doktor Johan Vogt, kelle kohta öeldi, et ta olla „stalinistide esindajaks Norra Töölisparteis“.

Soomest tagasi tulles, kutsus kõiki ekskursioonist osavõtnuid enda juurde koju Nõmmele Neeme Ruus. Ta rääkis meile vajadusest kaasa tõmmata ühingu liikmed ülesannete täitmisel.

[üks lehekülg puudub]

Mõne aja pärast käisime vastukülaskäigul „Veljestos“, kus üks selle liikmeist pidas ettekannet meie rahvuskaaslase Spinoza filosoofiast.

Minu teada oli see kogu kodaniku Eesti üliõpilaskonna olemasolu ajal ainsaks selliseks ürituseks.

VII

1937.a. tuli mul päris sageli käia Riias. Nimelt tuli mul toimetada sinna välismaal trükitud illegaalset kirjandust Läti Sotsialistliku Tööliste-Talupoegade Partei Juudi osakonnale. See saabus Eestisse minu poolt ülesantud aadressile. Siit tuli juba edasi toimetada Riiga minul. Lendlehtedega oli see kerge. Tavaliselt olid nad köidetud mõnda juudikeelsesesse raamatusse, sellega üheformaadilised. Ainult esimene saadeti oli tehniliselt ebaõnnestunud. Juudikeelsed lendlehed olid köidetud vene Valgemigrantide Pariisis tol ajal ilmunud ajakirja „Illjstrirovannaja Rossija“ vahele. Pealegi ei ühtinud ajakirja ja lendlehtede formaadid. Piiril sattus valuutakontroll just seda lehitsema. Kaasaja spetsialiseerumisest oli mul sel korral kasu. Seda meest ilmselt huvitas ainult dollarite ja naelte leidmine. Neid leidmata pani ta mu „kombineeritud“ ajakirja hooletult tagasi. Mäletan üht sellesse ajakirja köidetud lendlehe loosungit: „Elagu Vabariiklik Hispaania – kõigi töötajate teine palavalt armastatud kodumaa!“.

Raskem oli mul juba ajalehega. Tuli kohale toimetada terve tiraaž (1000 eksemplari). See mahtus küll ühte väiksemasse kohvrisse, kuna ta oli formaadilt väike. Küsisin nõu ühelt seltsimehelt, kellel „piiriasjandusest“ natuke aimu oli. Ta rääkis kahest võimalusest: maksta Tallinn-Riia kiirrongi vagun-restorani töötajatele, kes raha eest seda asja korraldavad. Teine võimalus oleks järgmine: vahetevahel liiguvad Tallinna-Riia vahel vagunid, kus istmetel on ülestõstetavad kaaned, nii nagu meie praegustel kupeeritud vagunitel. Neisse isteisse kaante alla võibki kohvri ära peita, kuna piiri kontrollid sinna kunagi ei vaata. Arvasin, et kes raha eest midagi teeb, see võib ka raha eest sind müüa. Valisin seepärast teise võimaluse.

Tulin varakult jaama. Nii kui rong ette anti tormasin kiiresti vagunisse, sain veel raudteelase käest sõimata kui temaga vaguni juures kokku põrkasin, et kuhu ma torman, kõik vagunid veel tühjad. Ega tema teadnud, et tahan teiste nägemata oma kohvrit ära peita. Seda tegingi ühes kupees. Ise läksin teise. Siis mõtlesin ümber ja istusin samasse, kus oli mu kohver. Minu kupeesse tuli daam hästi suure pagaaziga. Valgas tuli sisse Läti tolli kontroll. Näitasin oma teist kohvrit, milles oli seekord palju asju, sest Riias pidin sõitma Tartusse õppeaasta alguseks. Kui tuhnimine minu kohvril lõppes, ma seda pingilt maha ei tõstnud, vaid ehtsa kavalerina hakkasin minu kaasreisija-daami rohkearvulisi kohvreid, mis olid täis igasugust pudi-padi, samale pingile tõstma. Kui kõik oli läbi, oli mu tolli kontroll nähtavasti niivõrd väsinud, et ei hakanud nõudma kohvrite äratõstmist, et pingi kaas tõsta ja sinna sisse ka vaadata saaks. Tema kupeest lahkumisel aitasin kohvrid jälle endistele kohtadele tõsta. Kui jõudsin Riiga ja daamil oli vaja välja viia oma rohkearvulised kohvrid, vaatas ta abiotsivalt

minu otsa, kuid minu „galantsus“ oli nagu pühitud. Teadsin, et poisid on mind jaamas juba ootamas.

Olen peale seda sageli sõitnud Riiga niisugustes vagunites ja iga kord tõstsid piirikontrollid istme kaant ja vaatasid sinna sisse...

Aegna, 8-15.juuli 1964.a.